

Holzbachová, Ivana

[Fajkus, Břetislav. Současná filosofie a metodologie vědy]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1998, vol. 47, iss. B45, pp. 109-111

ISBN 80-210-1994-8

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107223>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

k rozumu a štěstí se od sebe liší. Kant odmítá myšlenku, že rozum by měl primárně sloužit štěstí člověka.

Forschner analyzuje Millův utilitarismus a zejména jeho pojetí slasti. Poukazuje na skutečnost, že Mill zachovává antické dělení slasti a je přesvědčen, že lidé se kloní k morálně hodnotnějším slastem proto, že jim je vlastní pocit důstojnosti. Mill se vzdal metafyzické myšlenky absolutní dokonalosti a nutí rozum, aby se smířil s existencí reálných možností. Aby člověk dosáhl takového realistického štěstí, musí překonat egoismus a musí také rozvíjet své duchovní zájmy.

Poslední kapitola je věnována Ciceronově úvahám o smrti, o nichž se Forscher domnívá, že mohou říci mnoho i dnešnímu čtenáři. Analyzuje především Tusculské hovory a upozorňuje na to, že Cicero je psal v neradostné životní situaci.

Cicero odmítá víru v antický obraz podsvětí. Smrt je buď úplným koncem pozemského trápení nebo přechodem ke šťastnějšímu stavu. Cicero sám dává přednost představě věčné existence duše, která je čímsi božským v člověku. Po odloučení od těla putuje v souladu se svou látkovou podstatou do nejvyšších sfér, kde se může věnovat nazírání božských věcí. Cicero tuto svou víru ovšem prezentuje spíše jako skeptik: Domnívá se, že lidé rozvíjejí vznešené představy o světě — i za cenu omylu — proto, aby stabilizovali myšlenku mravní výtečnosti člověka a poskytli mu sílu k vytváření sebe sama.

Ukazuje se tedy, že Forscherova práce je souborem samostatných statí věnovaných ovšem variacím na totéž téma, jímž je především pojem důstojnosti člověka a vztah mezi morálitou a štěstím. I když tedy, podle mého názoru, nespĺňuje to, co naznačuje svým titulem, podává zasvěcený a užitečný výklad aktuální etické problematiky s ohledem na její kořeny v evropské filozofické a teologické tradici.

Ivana Holzbachová

Břetislav Fajkus : *Současná filosofie a metodologie vědy*. Praha, Filosofia 1997, 136 stran.

Soudobá filosofie a metodologie vědy je téma, které nutně musí přilákat čtenáře, zajímaví se jen trochu o současnou kulturu. Nejde tu jen o skutečnost, že je pro něj přitažlivá věda, jako jeden z podstatných fenoménů kultury, ale i o to, že v souvislosti s ekologickou krizí a postmodernismem se otevřela široká diskuse o tom, co to věda je, jakou roli hraje ve vývoji člověka a jeho společnosti a jak ji hodnotit. Fajkus se do této diskuse vědomě zapojuje polemikou s postmoderním hodnocením vědy.

Kromě Úvodu má Fajkusova kniha sedm kapitol: I. Novopozitivistické pojetí vědy a filosofie, II. Falsifikační model vědy K. R. Poppera, III. Logicko-rekonstruktivistické pojetí filosofie vědy, IV. Historická a holistická koncepce vývoje vědy T. S. Kuhna, V. Metodologie vědeckých výzkumných programů, VI. Metodologický anarchismus P. K. Feyerabenda, VII. Současný stav a tendence.

Úvod své práce věnuje Fajkus výkladu o aktuálních otázkách, s nimiž se dnes filozofie vědy setkává. Vychází z gnoseologické problematiky platného poznání a konstatuje, že dnes se objevuje pochybnost, zda věda toto platné poznání poskytuje. Tato pochybnost pramení v neuzavřenosti vědeckého poznání, v jeho nesrozumitelnosti a konečně ve faktu, že „věda uvolnila síly, které budí strach“ (s. 9). Proti všem těmto námitkám staví svůj optimistický názor na vědu jako na způsob poznávání schopný pomocí získávání poznatků adekvátních skutečnosti zabezpečit přežití člověka i v budoucnosti.

Do tohoto rámce pak zavádí výklad o filosofii vědy a jejích základních úkolech. Po popisu jejich aspektů metodologického a gnoseologického si klade i otázku, zda filosofie vědy vytváří celkový světový názor a odpovídá na ni kladně. Zde si myslím, že Fajkus zbytečně rozšiřuje kompetenci filosofie vědy. I když patřím rovněž k těm, kdo se domnívají, že jedním z úkolů filosofie je podílet se na formování celkového pohledu na svět a i když se domnívám, že na jeho vytváření se spolupodílejí i výsledky vědeckého poznání (a případně i některé metody, které naše myšlení z věd

může převzít), nedomnívám se, že touto filosofii je filosofie vědy. Ta se může spíše vyslovovat o tom, jak se vědy na vytváření světového názoru mohou podílet, případně, jak je světový názor může ovlivňovat.

Druhá kapitola je věnována významnému období analýzy vědy, tj. novopozitivismu. Fajkus se zmiňuje o počátcích pozitivismu a pak se soustřeďuje především na Vídeňský kruh. Zkoumá základní rysy novopozitivistického chápání vědy, což je podle něho empirismus (který klade do protikladu s fenomenologickým „zřením podstat“) a induktivismus. Zabývá se problematikou empirického kritéria smyslu a problárá jednotlivé způsoby chápání verifikace. Poukazuje na to, že sami novopozitivisté pozvolna ustupovali od příliš rigorózních, a tedy nerealizovatelných požadavků. Kritizuje jejich kumulativistické pojetí vývoje vědy. Věnuje se i rozsáhlé problematice analýzy jazyka vědy, která je pro novopozitivismus charakteristická. Konstatuje, že v současné době je novopozitivismus překonán a jeho recidivy se objevují především v podobě tzv. „učebnicové vědy“ v pedagogické praxi.

Analýza přínosu K. R. Poppera se týká zejména jeho kritiky pozitivistického empirismu a indukcionismu. Fajkus zdůrazňuje Popperovu myšlenku předběžného vědění. Tvrdí přitom, že v Popperově pojetí se „hranice tradičního empirismu i racionalismu povážlivě rozplývají“ (s. 39). Zabývá se dále problémem falzifikace, hypoteticko-deduktivní metodou, vývojem vědy, metodologickými konvencemi a konečně Popperovým pojmem „třetí svět“. Konstatuje, že v Popperově pojetí mizí kumulativistické pojetí vývoje vědy. Vyjadřuje se však kriticky k pojetí falzifikace. Zdá se, že mu uniklo Popperovo tvrzení, že falzifikovatelnost je především logický požadavek kladený na teorii, která má být pokládána za vědeckou. Domnívám se, že ve výkladu Poppera došlo k posunu i tam, kde Fajkus tvrdí, že absence empirického je u něj kompenzována posunem ke konvencionismu. Je sice pravda, že Popper tvrdí, že nejsme s to vědeckými a logickými prostředky dokázat existenci vnějšího světa; považuje ji však za filozofický předpoklad nutný pro vědeckou práci. Navíc se v jeho pozdějších pracích objevuje jistý instrumentalismus — věda jako nástroj lidského přežití —, který v poukazu na funkčnost vědy poukazuje na existenci vnějšího korelátu lidských poznatků. Skutečnost, že Popper přijímá realistickou hypotézu, jak to sám označuje, jej vede k tomu, že nezamítá indukci jako takovou. Zamítá však hypertrofovaný indukcionismus, který nachází u novopozitivistů Vídeňského kruhu.

Ve třetí kapitole se Fajkus zabývá problematikou vývoje filozofie vědy po válce. Právě tehdy se vyvíjí věda o vědě, v níž ústřední místo zaujímá filozofie a metodologie vědy. Fajkus tvrdí, že se v této době stávají aplikovanou logikou. Zabývá se pak některými problémy, které z tohoto chápání plynou, jako je problém empirického významu teoretických termínů (kde odkazuje zejména na pozdější Carnapovy práce), a deduktivně nomologickým modelem vědeckého vysvětlení. Konstatuje, že v této době se ještě objevuje představa kumulativního vývoje vědeckých teorií a poukazuje na skutečnost že se představa „ideální“ vědy jako logicky konzistentního systému, která s kumulativismem souvisí, dostává do konfliktu s vědeckým procesem jako tvůrčí činností.

Na tento závěr pak navazuje ve čtvrté kapitole věnované Kuhnově teorii vědeckých revolucí. Kriticky zkoumá jeho historickou koncepci a vytýká jí, že přes veškerý svůj dynamismus je vzdálena reálné historii vědy. V souvislosti s pojmem „vědecká revoluce“ Fajkus Kuhnovi vytýká, že neřká, jak dochází ke změně paradigmatu, případně se odvolává na mimovědecké faktory. Poměrně podrobně rozebírá problém nesouměřitelnosti, proti němuž namítá, že ve skutečné vědě se radikální nesouměřitelnost mezi jednotlivými teoriemi zjeví vyskytuje. Kdyby tomu tak bylo, nebyly by možné diskuse mezi zastánci různých teorií. S problémem nesouměřitelnosti souvisí i vztah teorie a pozorování. Fajkus uvádí různá stanoviska týkající se tohoto problému a upozorňuje na to, že právě pojem nesouměřitelnosti je využíván představiteli postmodernismu ke zpochybnění vědy jako činnosti přinášející relevantní poznatky o světě.

Pokusem o sjednocení Popperova a Kuhnova přístupu je podle Fajkuse teorie vědeckých výzkumných programů Imre Lakatose, která je předmětem páté kapitoly Fajkusovy knihy. Podle Lakatose jsou dějiny vědy sledem po sobě jdoucích vědeckých výzkumných programů skládajících se z „tvrdého jádra“ a „obalu“. Lakatosovi se tak podařilo omezit počet vědeckých revolucí. Navíc nepřijímá Kuhnovu myšlenku nesouměřitelnosti. Podle Fajkuse však Lakatos nedostatečně rozlišuje

mezi výzkumným programem a teorií. V souvislosti se skutečností, že Lakatos připouští možnost oživení tzv. degenerovaného programu, tj. toho, který přestal být vědecky inspirativní, ptá se Fajkus, zda Lakatosova koncepce může mít unifikující a univerzální charakter ve smyslu závazné normy.

Oprávněně se Fajkus velmi kriticky staví ke stanoviskům P. Feyerabenda v šesté kapitole. Poukazuje na skutečnost, že Feyerabend obrátil vztah mezi teorií a pozorováním, který postulovali pozitivisté domnívajíc se, že pozorování je na teorii nezávislé. Feyerabend se naopak domnívá, že empirický význam pozorování je určen teorií. Proto nemůže být žádná teorie vyvrácena konfrontací s empirickými fakty. Odtud vyplývá Feyerabendovo tvrzení o existenci alternativních teorií, mezi nimiž nelze pomocí vědeckých a logických prostředků rozhodnout. Vítězství teorie vysvětluje Feyerabend „mocenskými“ a „politickými“ faktory. Tím se věda dostává do souboru všech možných sociokulturních aktivit. Z tohoto důvodu nemá podle Feyerabenda smysl ani filozofie, ani historie vědy. Tyto Feyerabendovy názory se staly předmětem Fajkusovy kritiky. Fajkus poukazuje na jejich spojení s postmodernistickým výkladem chápání světa, tj. s jejich odmítáním velkých vyprávění. To však podle jeho názoru znamená ve svých důsledcích rezignaci na jakékoli teoretické myšlení.

Závěrečná, sedmá, kapitola je věnována současnému stavu a tendencím ve filosofii a metodologii vědy. Fajkus v ní konstatuje, že jednotlivé pokusy o postžení vědy pomocí jediného principu jako je verifikacionismus, falsifikacionismus či striktní vědecké paradigma nebyly úspěšné. Fajkus se domnívá, že tyto principy byly navíc formulovány s určitým preskriptivním záměrem a pozitivně hodnotí současný obrat k deskriptivnímu pojetí, který nalézá u G. Holtona. Sám se k tomuto obratu kloní také a na tomto základě dochází k pluralistickému pojetí vědeckosti. Domnívá se, že ve filosofii vědy došlo k obratu i v pojetí vědecké racionality: zatímco dříve byla věda označována za racionální na základě vnějších kritérií, nyní definice racionality vychází z postupů vědy samotné.

Vydání Fajkusovy knihy je záslužným počinem zvláště v dnešní době, kdy je potřeba vědu znát nejenom proto, že se sama stává problematickou díky svému vnitřnímu i vnějšímu vývoji, ale také proto, že jí je třeba bránit před pseudovědou. Na poměrně malém rozsahu 136 stran nebylo možné postihnout všechny problémy, které jsou s filosofií vědy spojené. Chybí mi například — právě v souvislosti s vyrovnáváním se s postmoderním pojetím vědy — zmínka o pracích S. Toulmina. Avšak i ve formě, v níž byla napsána, poslouží práce jako zasvěcená informace pro zájemce a první vodítko pro ty, kdo se budou chtít problematikou filosofie vědy zabývat hlouběji.

Ivana Holzbachová

Czesław G ł o m b i k : *Impulsy i zblżenia*. Katowice 1996, 205 s.

Knižní zeň Czesława Głombika (nar.1935) z devadesátých let¹, profesora Slezské univerzity v Katovicích, dává tušit, že mnohaleté badatelské úsilí, soustředěné na dějiny filozofie 19. a 20. století, představuje bohatě zásobený zdroj, ze kterého se lze dočkat ještě dalších plodů. Svědčí o tom rovněž poslední z nich, *Impulsy i zblżenia*. *Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych*. Śląsk, Katowice 1996.²

Kniha studii, věnovaných (s výjimkou studie o historických souvislostech slovanského sjezdu) jednotlivým osobnostem dějin českého filozofického myšlení, kterou autor otvírá postavou Jana Husa, je uspořádána chronologicky a její časové zacílení zůstává v rámci Głombikova vědeckého zájmu ustáleno na poslední dvě století.

Autor představuje v souvislostech polského filozofického a kulturního prostředí Jana Kollára, Oldřicha Kramáře, Josefa Kratochvila a Tomáše G. Masaryka. Portrét posledního z nich vychází

1 Např. *Początki neoscholastyki polskiej*. Uniwersytet Śląski, Katowice 1991, s.276.

2 Kniha vydavatelství Śląsk je sponzorována z prostředků vydavatelského fondu katowického vojvodý.